

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİ
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ MÜVƏKKİLİ
(OMBUDSMAN) APARATI
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİ YANINDA "BİLİK" FONDU
AZƏRBAYCAN MEA FƏLSƏFƏ VƏ HÜQUQ İNSTİTUTU

Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin anadan olmasının
93-cü ildönümünə və
Azərbaycan MEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun
70 illiyinə həsr edilmiş

**"HÜQUQ ELMİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ:
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN HÜQUQ
VƏ AZADLIQLARININ MÜDAFİƏSİNİN
YENİ TENDENSİYALARI"**

mövzusunda

VI RESPUBLİKA ELMİ-NƏZƏRİ KONFRANSIN

M A T E R İ A L L A R I

(5-6 may)

Bakı - 2016

**Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin anadan olmasının
93-cü ildönümünə və
Azərbaycan MEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun
70 illiyinə həsr edilmiş**

**"HÜQUQ ELMINİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ:
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN HÜQUQ VƏ
AZADLIQLARININ MÜDAFİƏSİNİN YENİ TENDENSIYALARI"
*mövzusunda***

**VI RESPUBLİKA ELMİ-NƏZƏRİ KONFRANSIN
M A T E R İ A L L A R I
(5-6 may)**

MƏSUL REDAKTORLAR:

Habil QURBANOV

Hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Dürdanə MƏMMƏDOVA

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mahir MƏMMƏDOV

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

REDAKSİYA HEYƏTİ:

H.ü.e.d., prof. M.Ə.Cəfərquliyev

H.ü.e.d., prof. A.M.Qasimov

H.ü.f.d. R.R.İsmaylov

H.ü.f.d. A.M.Səfixanlı

Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə və Azərbaycan MEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun 70 illiyinə həsr edilmiş "Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin yeni tendensiyaları" mövzusunda – VI Respublika elmi-nəzəri konfransının materialları, (5-6 may), Bakı, «Təknur» nəşriyyatı, 2016. 374 səh.

ISBN: 978-9952-445-47-3

МАТЕРИАЛЫ

**VI Республиканской научно-теоретической
конференции посвященной
93-й годовщине со дня рождения
Общенационального лидера Г.А.Алиева
и 70-летию
Института Философии и Права НАН Азербайджана**

(5-6 мая)

на тему

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОЙ НАУКИ:
НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ЗАЩИТЕ ПРАВ
И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

M Ü N D Ə R İ C A T

1. Elmira SÜLEYMANOVA <i>İnsan hüquqlarının təmini dövlətin ən ali məqsədidir.....</i>	9
2. Sona SALMANOVA <i>Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası cinayət hüququnun mənbəyi kimi .....</i>	15
3. Bəhram ZAHİDOV <i>"Multikulturalizmin Azərbaycan modeli" nə hüquqi baxış.....</i>	19
4. Firudin SƏMƏNDƏROV <i>I Qədim dünyada talion prinsipi icma, qəbilə və tayfa münaqişələrini tənzimləyən vasitə olmuşdur.....</i>	27
5. MİRAĞA CƏFƏRQULİYEV <i>Müasir cinayət-prosessual qanunvericilikdə ədalət mühakimə iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi problemləri.....</i>	31
6. Ханлар АЛИКПЕРОВ <i>Проблемы семейно-бытового насилия в Азербайджане.....</i>	35
7. Həbil QURBANOV <i>Multukulturalizmin Konstitusiya əsasları .....</i>	39
8. Alış QASIMOV <i>Əmək hüququnun prinsiplərinin anlayışı haqqında məsələyə dair.....</i>	43
9. Məhəbbət DƏMİRÇİYEVƏ <i>Azərbaycan Respublikasında nikahsız birgə yaşama və nikah.....</i>	46
10. Firuzə ABBASOVA <i>Cinayət prosesində xüsusi icraatlar zamanı insan hüquqlarının təmin edilməsi məsələləri.....</i>	49
11. Бахтияр КАРИМОВ, Акиф СУЛЕЙМАНОВ <i>Путь превращения языка Физули в мировой язык и развития Азербайджанской нации.....</i>	55
12. Mayis ƏLİYEV, Müqəlib MAHMUDOV <i>Əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsinə dair milli qanunvericilik ilə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq aktların qarşılıqlı əlaqəsi.....</i>	58
13. Zahid CƏFƏROV <i>Kollektiv müqavilənin qüvvəsi və fəaliyyət sferasının bəzi məsələləri haqqında.....</i>	63
14. Əbülfəz HÜSEYNOV <i>Əmək haqqı iqtisadi və hüquqi kateqoriya kimi.....</i>	66
15. Xəyyam İSMAYILOV <i>Azərbaycanın hüquq tarixinin metodoloji aspektləri.....</i>	68
16. Aydın SƏFİXANLI <i>İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyinin artırılmasında strateji sənədlərin rolu.....</i>	71
17. Mahir MƏMMƏDOV <i>Ombudsmanın qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi sahəsində fəaliyyətinin hüquqi aspektləri.....</i>	79
18. Nigar DÜNYAMALIYEVƏ <i>İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsində beynəlxalq təşkilatların rolu: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təcrübəsi.....</i>	85
19. Нигяр КАЛАНДАРЛИ <i>Защита прав человека на охрану здоровья в Азербайджанском законодательстве и зарубежный опыт.....</i>	88

20. Bəhrüz MƏHƏRRƏMOV <i>Avropa insan hüquqları məhkəməsi qərarlarının milli orqanların normayaradıcılıq fəaliyyətinə təsiri.....</i>	94
21. Rəsim AĞASIYEV <i>Siyasi sığınacaq hüququnun əsasları.....</i>	99
22. Zaur MƏMMƏDOV <i>Vətəndaşların yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun realizə olunmasında notariatın rolu.....</i>	104
23. Nazim ƏLİYEV <i>Ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi cinayətinə görə məsuliyyətin genezisi və həllinin bəzi məsələləri.....</i>	108
24. Mirafərim SEYİDOV <i>XIX əsrin II yarısında Azərbaycanda həyata keçirilən burjua islahatlarının hüquq institutlarının inkişafına təsiri.....</i>	116
25. Bəxtiyar ƏLİYEV <i>Kriminalistik qrafologiyanın mülki-prosessual fəaliyyətdə tətbiq edilməsinin imkanları.....</i>	120
26. Fərdin XƏLİLOV <i>«İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi kontekstində azadlıq hüququ məhdudlaşdırılmış şəxslərin minimal hüquqları.....</i>	124
27. Allahverdi TEYMUROV <i>Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində tətbiq edilən digər vasitələr: xüsusi mənzillər, axtarış itləri və əməliyyat uçotları.....</i>	132
28. Рауф КАРАЕВ <i>Принцип равноправия и самоопределения народов в международном праве.....</i>	135
29. Fikrət NƏBİYEV <i>Qloballaşan dünyada insan hüquqlarının müdafiəsi haqqında.....</i>	139
30. Наиля МАМЕДОВ <i>Уголовно-правовая охрана культурных ценностей в Германии, Италии, Франции, Испании, Австрии и Польши.....</i>	142
31. Səidə HƏSƏNZADƏ <i>«Multikulturalizm ili» kontekstində ailə zorakılığı ilə mübarizənin aktuallığı haqqında.....</i>	145
32. Фəрид ХАТАМЗАДЕ <i>Взаимодействие и соотношение международного права и международного экономического права.....</i>	150
33. Simran HƏSƏNOV <i>Publik hüquqi şəxslər Azərbaycan Respublikası adından mülki hüquq münasibətlərində iştirakın yeni subyektləri kimi.....</i>	153
34. Лала АЛЕСКЕРОВА <i>Индивидуальные трудовые споры: понятие, предмет и стороны.....</i>	157
35. Şükür YUSİFOV <i>Kredit müqaviləsinin hüquqi tənziminin bəzi problemləri.....</i>	160
36. Nəsim ŞÜKÜROV <i>Konstitusiyanın hüquqi mühafizəsi sistemində konstitusiya nəzarəti mexanizminin hüquq və siyasətlə qarşılıqlı əlaqəsi.....</i>	164
37. Seyhun SÜLEYMANOV <i>Suverenlik konsepsiyasının bəzi nəzəri və tarixi aspektləri.....</i>	168
38. Рзакулу БАЙРАМОВ <i>Деликтная ответственность за вред, причинённый государственными органами, органами местного самоуправления и их должностными лицами.....</i>	173

39. Elnur HACALİYEV <i>Azərbaycan cəmiyyətinin modernləşməsi dəyərlər kontekstində.....</i>	176
40. Фуруза МИРЗОЕВА <i>Способы усовершенствования процесса заключения брака как мера правовой защиты семьи в Азербайджанской Республике .....</i>	181
41. Sübhan ƏLİYEV <i>Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarına hüquqi qüvvə verilməsi problemi .....</i>	185
42. Qəhrəman BƏHBUDOV <i>H.B.Zərdabinin hüquqi görüşlərinin formalaşmasına təsir edən amillər.....</i>	191
43. MəhİR ƏLİYEV <i>Ekologiya sahəsində qanunvericiliyin təcəllələşdirilməsi təcrübəsi haqqında .....</i>	195
44. Ламия ЗЕЙНАЛОВА <i>Эволюция прав женщин в Азербайджане.....</i>	199
45. Нигяр ГАМИДОВА <i>Правовая гарантия защиты прав и свобод человека в Азербайджане .....</i>	204
46. Şakir AĞAYEV <i>Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi mexanizmləri.....</i>	209
47. Orxan RZAYEV <i>İnsan dölünün hüquqi statusunun müəyyən edilməsinin problemləri.....</i>	214
48. Səbinə NƏBİYEVA <i>Azərbaycan Respublikası Konstitusiya məhkəməsinin vətəndaşların sosial hüquqlarının müdafiəsi sahəsində hüquqi mövqeləri .....</i>	219
49. Ильхам АЛИЕВ <i>К вопросу некоторых конституционных прав человека .....</i>	225
50. Sevinc HÜSEYNOVA <i>İnsanın yaşamaq hüququ və onun cinayət -hüquqi mühafizəsi.....</i>	227
51. Günay QASIMOVA <i>Sahibkarlıq fəaliyyətinin anlayışı.....</i>	232
52. Emin DADAŞOV <i>Qeyri-yaşayış yerinin yaşayış yeri kimi sənədləşdirilməsi qaydaları.....</i>	235
53. Nigar ƏLƏSGƏROVA <i>İnsan hüquqlarının tarixi mahiyyəti və müdafiəsi haqqında.....</i>	240
54. Leyla QULİYEVA <i>Nikah hüququnun Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbiti.....</i>	244
55. Bayram MƏHƏRRƏMOV <i>Müflisləşmə zamanı kommərsiya təşkilatlarının kreditorlarının tələblərinin ödənilməsinin hüquqi tənzimi problemləri.....</i>	247
56. Günay AXUNDOVA <i>Daşınmaz əmlaka hüquqların məhkəmə müdafiəsində aiddiyət məsələsinin rolu .....</i>	254
57. Güllü MƏMMƏDOVA <i>Azərbaycan Respublikasında sosial müavinətlərin hüquqi əsasları .....</i>	258
58. Polad HÜSEYNOV <i>Adamları girov götürmə və oxşar cinayət tərkibləri: müqayisəli təhlil.....</i>	263
59. Ülvi İSMAYILOV <i>Yetkinlik yaşına çatmayan məhkumların cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad olunması şərtləri.....</i>	268

60. Elnur NƏCƏFOV <i>Casusluq cinayətinin tərkib əlamətlərinin hüquqi təhlili</i>	271
61. Qulam ŞÜKÜROV <i>İnformasiya hüququnda məsuliyyətin növləri</i>	276
62. Эльмира ГАЗВИНОВА <i>Делегированное право творчество</i>	280
63. Susanna PAŞAYEVA <i>Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların mənzil toxunulmazlığı və mənzil hüquqlarının müdafiəsinin təhlili</i>	284
64. Aygün HÜMBƏTOVA <i>Qadın cinayətkarlığının bəzi determinantları haqqında</i>	286
65. Sədiqə CƏFƏRQULİYEVA <i>Şəxsiyyətin hüquqi statusu</i>	292
66. Rəşadə QULİYEVA <i>Qrup halında törədilən tamah-zorakı cinayətlərin bəzi xüsusiyyətləri</i>	296
67. Anara HACIYEVA <i>"İşgəncədən daha bəsit cəza forması" və ya vətəndaşsızlıqla mübarizə</i>	301
68. Anar UMUDOV <i>Ümumdünya ticarət təşkilatı hüququ – beynəlxalq ticarətin yeni tənzimləmə aləti kimi</i>	304
69. Aytən ZAMANOVA <i>Azərbaycan Respublikasının və Rusiya Federasiyasının əmək qanunvericiliyi üzrə iş vaxtından artıq işin hüquqi tənzimlənməsinin bəzi məsələləri haqqında</i>	307
70. Araz ABDULLASOY <i>Beynəlxalq təhlükəsizlik nəzəriyyələri: Beynəlxalq təhlükəsizlik hüququnun anlayışı, mənbələri, məqsədləri və ümumi xarakteristikası</i>	310
71. Anar İBADZADƏ <i>Cinayət prosesində sübutların sistemə dair</i>	314
72. Xəzər QƏZƏNFƏRLİ <i>Cinayət mühakimə icraatının aşkarlığı prinsipinin məzmunu və mahiyyəti barədə</i>	317
73. Fidan USUBOVA <i>Ailənin mahiyyəti və onun dövlət tərəfindən müdafiəsi anlayışı</i>	321
74. Samirə MUSAYEVA <i>İşləyən qadınlarla əmək müqaviləsinə xitam verilməsi zamanı xüsusi təminatlar</i>	323
75. Elxan ŞİRİYEV <i>Azərbaycan Respublikasının və Rusiya Federasiyasının əmək qanunvericiliyi üzrə əmək müqavilələrinin növləri və onların təsnifatı</i>	327
76. Sima SÜLEYMANLI <i>Silahlı münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin müdafiəsi beynəlxalq humanitar hüququn problemi kimi</i>	332
77. Seymur SƏMƏDOV <i>Hüququn xüsusi forması kimi kollektiv müqavilənin mahiyyəti və hüquqi təbiəti</i>	336
78. Məryəm RƏHMANOVA <i>Mülki və inzibati işlərdə sübutetmə vasitələri</i>	341
79. Faiq MƏMMƏDZADƏ <i>İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində dövlətin apardığı işlər və xüsusi hüquq sahələrinin ixtisaslaşmasında dövlət dəstəyinin vacibliyi</i>	344

80. Zabitə ƏLİYEVƏ	
<i>Təsərrüfat cəmiyyətlərinin nizamnamə kapitalı</i>	347
81. Фарида ИМРАНИ	
<i>Прекращение трудового договора в случае принятия компетентным органом соответствующего решения о несоответствии работника занимаемой должности вследствие недостаточного профессионального уровня, квалификации (профессии)</i>	350
82. Tamerlan SADIQOV	
<i>Əmək sahəsində beynəlxalq müqavilələrin əmək hüququnun mənbələri sistemində yeri</i>	353
83. Tural YAQUBOV	
<i>Məhkəməyədək icraatın etiraz edilməli olan şəxs tərəfindən aparılması cinayət işinin prokurora qaytarılması əsası kimi</i>	355
84. Firuzə ABBASOVA	
<i>Ekoloji insan hüquqlarının realizə xüsusiyyətləri</i>	358
85. Аким ИЛЪЯС	
<i>Особенности осуществления судебной власти в Республике Казахстан</i>	360
86. Диана БАЙМУХАМБЕТОВА	
<i>Конституционно-правовой статус Президента Республики Казахстан</i>	361
87. Айсанем ЕРКЕБАЕВА	
<i>Особенности конституционно-правового статуса человека и гражданина в Республике Казахстан</i>	364
88. Сабина АМИРЖАН	
<i>Становление парламентаризма в Республике Казахстан</i>	367
89. Диана МАЛИКОВА	
<i>Общественно-политическая стабильность - как основа нового этапа развития Казахстана</i>	369
90. Сухраб ОСМАНОВ	
<i>Статус Конституционного совета Республики Казахстан</i>	371
91. Б.Т. КУДАЙБЕРГЕН	
<i>План нации «100 конкретных шагов» – стратегическая задача развития Казахстана на современном этапе</i>	372

BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK NƏZƏRİYYƏLƏRİ: BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK HÜQUQUNUN ANLAYIŞI, MƏNBƏLƏRİ, MƏQSƏDLƏRİ VƏ ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Milli və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması problemi bəşəriyyət qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biridir. XX əsrin başlanğıcında dünya müharibəsi təhlükəsinin yaranması ilə bağlı beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin yaradılması yeni anlam kəsb etməyə başladı. Bu səbəbdən təhlükəsizlik sisteminin və nəzəriyyəsinin hazırlanmasının ilk öncəki mərhələlərində müharibənin qarşısını almaq məqsədilə beynəlxalq-hüquqi mexanizmin yaradılması məsələlərini vacib əhəmiyyət kəsb edirdi.

I Dünya müharibəsindən sonra isə bu istiqamətdə praktiki siyasətin addımlarından biri Millətlər Cəmiyyətinin yaradılması oldu. Millətlər Cəmiyyətinin həmin dövr üçün riayət oluna bilən qaydalar sisteminin mövcud olması belə gələcək müharibənin qarşısının alınmasını mümkün edə bilmədi. II Dünya müharibəsi və ardınca "soyuq müharibə" başladı. Sonuncunun başa çatması isə hələ müharibənin və silahlı münaqişələrin aradan qaldırılması demək deyil. Bundan başqa, müasir şərtlərdə milli və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması bu anlayışı müharibə və silahlı münaqişələrin qarşısını almaq çərçivəsindən çıxartmağı tələb edirdi.

Təhlükəsizlik problemləri müasir çoxtərəfli, dinamik və sərt ziddiyyətlərin mövcud olduğu dünyada yeni prinsiplə keyfiyyətlərə yiyələndi. Cari həyat bütün bəşəriyyətin elmi-texniki inkişafı ilə sürətləndirilən dünya proseslərinə cəlb olunması, global xarakter alan sosial, iqtisadi, xammal və digər problemlərin kəskinləşməsi ilə xarakterizə olunur. [100, s. 37] Bu, dünyanın müxtəlif dövlət və xalqlarının qarşılıqlı asılılığının artması, onların iqtisadiyyatlarının beynəlmilləşməsi, global kütləvi qırğın silahların meydana gəlməsi ilə izah olunur. Beynəlxalq təhlükəsizlik bir və ya bir qrup dövlətin digər bir və ya bir qrup dövlətə qarşı təcavüz təhlükəsini aradan qaldıran və onların bərabərhüquqlu şəkildə sülh və yanaşı yaşamasını təmin edən dövlətlərarası siyasi, iqtisadi və digər münasibətlər vəziyyəti, bir-birilərinin daxili işlərinə qarışmama, milli müstəqillik və xalqların özünü müəyyən etməsinə, eyni zamanda onların demokratik əsasda sərbəst inkişafına hörmət edilməsi kimi nəzərdən keçirilir.

Buradan görünür ki, beynəlxalq təhlükəsizliyin müəyyən olunması dövlətin inkişafı üçün əlverişli xarici mühit kimi çıxış edir. Odur ki, bu, beynəlxalq siyasətdə dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması kimi xarakterizə olunur.

Təhlükəsizliyin təmin olunmasının əsas metodu dövlətlər arasında münaqişə münasibətlərinin inkişafının aradan qaldırılmasıdır. Bunun geniş yayılmış üsullarından biri bu və ya digər fəaliyyətə beynəlxalq məhdudiyyətlərin tətbiq olunması idi. Misal olaraq nüvə silahı və raket texnologiyasının yayılması, nüvə sınaqlarının qadağan olunması, istehsal məqsədləri üçün frionların istifadəsinin dayandırılması və s. barədə bir sıra müqavilələri göstərmək olar. "Təhlükəsizlik" anlayışı "milli maraqlar"la sıx bağlıdır. Bundan başqa, birinci ikincidən törəmə kimi çıxış edir. Milli təhlükəsizlik hər şeydən öncə əsas, həyati maraqların – milli suverenlik, dövlətin ərazi bütövlüyü, əhalisinin müdafiəsi və s. kimi dövlətin müdafiəsi üçün kompromisə getmək əvəzinə müharibə apara biləcəyi maraqların möhkəmliyinin qarantı kimi çıxış edir. Başqa sözlə, milli təhlükəsizlik – dövlətin əsas həyati maraqlarının təmin olunmasına yönəlməmiş strategiyadır. [200, s.165]

Siyasi realizm nəzəriyyəsindən çıxış etsək, R.Aronun sözləri ilə desək, beynəlxalq münasibətlər "müharibənin kölgəsində" mövcuddur. Ali rəhbər instansiyanın, dövlətin fəaliyyətinin vahid idarəsinin olmadığı şəraitdə öz maraqlarına nail olunması və onların mühafizəsində yalnız öz qüvvələrinə güvənə bilər. Neorealizm isə "ali anarxiya"nı inkişaf etdirərək, dövlət maraqlarının toqquşmasının nəticəsini yumşaldaraq, beynəlxalq münasibətləri "müharibə kölgəsi"ndən çıxarır. Neorealistlər belə hesab edirlər ki, milli maraqlar və milli təhlükəsizlik beynəlxalq sistemin strukturu ilə birbaşa bağlıdır. Həm realizmdə, həm də neorealizmdə qəbul olunmuşdur ki, milli təhlükəsizliyin mühafizəsi və ona nail olunması yolu kimi güc çıxış edir, beynəlxalq təhlükəsizliyin qarantı kimi isə qüvvələr balansı göstərilir. [300, s.113]

Təhlükəsizlik anlamı liberal-idealizm paradigması əsasında da işlənmişdir. Qeyd edək ki, bu pa-

radıqmanın əsasında universal dəyərlər və ümumbəşəri maraqlara əsaslanan beynəlxalq əməkdaşlıq ideyası dayanır. Bu mövqedən yanaşdıqda təhlükəsizliyə hədə kimi beynəlxalq münasibətlərin əməkdaşlıqdan imtina edən, ümumqəbul olunmuş mənəvi və hüquqi normaları pozan iştirakçıları çıxış edir. Liberal-idealizm paradıqmasının əsas məzmunu ümumi tərksilah və kollektiv təhlükəsizliklə ifadə olunur. Kollektiv təhlükəsizlik "təhlükəsizlik dilemması"nın aradan qaldırılması üçün əsas yollardan biridir. 1970-ci illərdə "hər şeyi əhatə edən təhlükəsizlik" (comprehensive security) və ya "ümumi təhlükəsizlik" (overall security) anlayışları milli təhlükəsizliyə alternativ olaraq meydana gəlir. [400, s. 28] Ümumi təhlükəsizliyin institusional əsasını nəinki hərbi-siyasi alyanslar, həmçinin BMT kimi qlobal təşkilatlar təşkil etməlidir. Ümumi təhlükəsizlik konsepsiyası kollektiv təhlükəsizliklə müqayisədə irəli olsa da, onun da bəzi çatışmamazlıqları vardır: beynəlxalq təhlükəsizliyin müəyyən olunmasında bir sıra qeyri-müəyyənlik, prioritetlərin olmaması, texniki çatışmazlıq, zəif institusional gücləndirmə və beynəlxalq təhlükəsizliyin regional və qlobal sisteminin praktiki yaradılmasında bununla bağlı olan çətinliklər [500, s. 42-52].

Bununla belə, kollektiv təhlükəsizlik özünə daha çox yer qazanmışdı. BMT çərçivəsində işlənən ümumi kollektiv təhlükəsizlik bir sıra şərtlərə cavab verməli idi ki, onlar da beş qrupa ayrılırdı: mənəvi, hüquqi, institusional, sistemli, situasional [600, s. 32-40].

Birinci qrupa mənəvi şərtlər daxildir ki, onlar da dövlətlər arasında yaranan münaqişələrdə güc tətbiq etməmə, mübahisəli məsələlərdə "üçüncü tərəfin" qərəzsizliyinin saxlanması prinsiplərini əhatə edir. İkinci qrupa ümumdünya təhlükəsizlik təşkilatı kimi BMT-nin və onun institutlarının, həmçinin təcavüzkarın cəzalandırılması və ya sülhməramlı əməliyyatlar vasitəsilə böhranlı vəziyyətlərin aradan qaldırılmasına xidmət edən silahlı qüvvələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş səmərəli hüquqi sisteminin yaradılması aiddir. Üçüncü qrup da hüquqi şərtləri əhatə edir. Burada söhbət BMT Baş Məclisi və Təhlükəsizlik Şurasının real səlahiyyətlərindən, bütün dövlətlər tərəfindən beynəlxalq norma və prinsiplərinin yerinə yetirilməsindən, Beynəlxalq Məhkəmənin fəaliyyətinin səmərəliyindən, nəhayət, BMT üzvlərinin onun nizamnaməsinə birmənalı şəkildə riayət etməsindən gedir. Dördüncü qrup əlverişli mühitə malik olmanın vacibliyini vurğulayır. Əlverişli beynəlxalq mühit adı altında bipolyarlığın aradan qaldırılması, nəhəng dövlətlərin təcridən olsa da, tərksilahı, iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, beynəlxalq əlaqələrin qeyri-dövlət olan iştirakçılarının maraqlarının nəzərə alınması nəzərdə tutulur. Nəhayət, beşinci qrupa kollektiv təhlükəsizliyin ümumi sisteminin təşkil olunması üçün lazımi situasiya şərtlər daxildir. 1990-cı illərin beynəlxalq münasibətlərinin tədqiqatçıları soyuq müharibənin bitməsi və sosialist blokunun süqutundan sonra dünya siyasətinin dəyişmiş şərtləri ilə bağlı yeni təhlükəsizlik konsepsiyalarının axtarışında idilər. Təhlükəsizlik probleminin işlənilməsi zamanı daha effektiv konseptual vasitələrin çatışmamazlığı üzə çıxmışdır. Təhlükəsizlik sahəsindəki bu boşluğu ekspertlərin fikrincə kooperativ və insan təhlükəsizliyi konsepsiyaları doldura bilər. Bu barədə ilk dəfə olaraq, xüsusi ədəbiyyatlarda yalnız 1990-cı illərdən məlumat verilirdi. Bundan başqa isə bu sahədə demokratik sülh nəzəriyyəsi də daha çox diqqət cəlb edir.

Qeyd edək ki, bu konsepsiyaların əsasında liberal-idealistik paradıqma (müxtəlif variantlarda – kanonik (məcburi) və neoliberal) dayanır. Bu yolla neoliberalizmin üstünlüyü nəinki müasir qloballaşan dünyanın siyasi və iqtisadi sahələrində, həmçinin beynəlxalq münasibətlərdə siyasi realizmə alternativ olaraq özünü göstərir. [7, s.181] Bipolyar strukturun süqutu nəinki "yüksək" (təhlükəsizlik, müharibə və sülh məsələlərini əhatə edən), həmçinin "aşağı" siyasətdə (mədəni mübadilələr, elmi və professional əlaqələri əhatə edən məsələlər) iştirakçı aktorların xarakteri və dərəcəsi, hər iki mühitə yeni fəaliyyətdə olan üzvlərin daxil olması dağılma xarakteri almışdır. Bu, ənənəvi beynəlxalq aktorları - dövlət və beynəlxalq institutları, eyni zamanda submilli strukturlar, transmilli korporasiyalar, qeyri-hökumət təşkilatları, müxtəlif növ assosiasiyalar, dayanıqlı qruplar (mafiya strukturlu) kimi yeni iştirakçıları əhatə edir. Lakin son dövrlər beynəlxalq münasibətlərdə müxtəlif növ müvəqqəti birliklər və "qeyri-təşkilatı" fiziki şəxslərin iştirakı geniş yayılmışdır. Bununla belə həmin dövr üçün belə halın mövcudluğu tam təsadüfi xarakter daşıyır və iştirak paradoksu yaradırdı. [8, s. 16-24] Qarşılıqlı asılılıq prosesləri daxili və xarici, dövlət və ümumi maraqlar arasındakı sərhədi yox edir. Daxili və xarici siyasət sıx əlaqəli şəkildə gəlir. Belə ki, birinin fəaliyyəti digərinin uyğun fəaliyyətindən asılılıq yaradır. Uyğun olaraq təhlükəsizlik sahəsində dəyişikliklər baş verir. 1999-cu ilin noyabrında İstanbulda qəbul olunan Avropa təhlükəsizlik Xartiyasında qeyd olunur ki, "indi daha aydındır ki, bizim təhlükəsizliyimizə hədələr həm dövlətlərarası, həm də dövlətdaxili konfliktlərin nəticəsində meydana gələ bilər". [9] Belə olan halda isə milli maraqları nəzərə almaq daha da çətinləşir.

Hazırda təhlükəsizliyin əsas çağırışları ictimai və siyasi təşkilatlar sisteminin qlobal böhranı ilə bağlıdır. Bu çağırışlar dörd qrupa ayrılır: Birinci qrup çağırışlar beynəlxalq münasibətlərin aktorlar tərkibində dövlətin dəyişən yerini əhatə edir. Əsas həyəcanı dövlətin digər aktorlarla qarşılıqlı münasibətlərində səriştəsizlik və effektsizlik doğurur.

Beynəlxalq təhlükəsizliyin ikinci qrup çağırışları iqtisadi böhranların, dövlətlər, xalqlar və sosial qruplar arasında sosial ayrılıqların artması ilə bağlıdır. Transmilli şirkətlər tərəfindən bütün yeni bazarların tutulması dünyanın bütün regionlarında bugün təxminən 1 milyard insanı əhatə edən işsizlik, natamam məşğulluq kimi sosial problemlərlə nəticələnən sənaye sahələrinin dağılması ilə müşayiət olunur.

Beynəlxalq təhlükəsizliyə qlobal çağırışların üçüncü qrupu elmi-texniki inqilabın nəticəsi hesab olunur. Əlaqə, nəqliyyat və kommunikasiyanın yeni vasitələri müxtəlif dövlətlərin heç bir mədəni xüsusiyyətləri və konkret iqtisadi şərtləri nəzərə alınmamaqla ABŞ və Qərbi modelində əsaslandırılaraq qloballaşmanın zorla qəbul edilməsi təhlükəsini meydana gətirir. Bu isə özünüdərk etmə böhranı yaradır.

Nəhayət, beynəlxalq təhlükəsizliyə qlobal çağırışların dördüncü qrupu planetdə əhəlinin artdığı şəraitdə resursların çatışmamazlığı ilə bağlıdır.

Əhəlinin kütləvi şəkildə şəhərlərdə toplaşması urbanizasiyanın artmasına, ənənəvi təbəqə və strukturların pozulmasına səbəb olur. [10] Beynəlxalq sistemdə bu çağırışların effektiv şəkildə həll dərəcəsi onların bu və ya digər cəmiyyətdə qəbul olunma prioritetlərindən asılıdır.

Bundan başqa, qeyd olunan məsələlər ümumi beynəlxalq təhlükəsizliyin müxtəlif qollarını əhatə etməklə, məsələyə kompleks yanaşmanı nəzərdə tutur. Beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmini sahəsində beynəlxalq hüquqi vasitələri nizama salan ən əsas mənbə BMT-nin Nizamnaməsidir. Nizamnamənin 1,6,7-ci fəsiləri bilavasitə sülh və təhlükəsizlik məsələlərinə həsr olunmuşdur. 1-ci fəsildə BMT-nin məqsəd və prinsiplərindən, 6-cı fəsil mübahisələrin dinc yolla həll olunmasından və 7-ci fəsil isə sülhə təhlükə, sülhün pozulması və təcavüz aktları ilə bağlı tədbirlərdən bəhs edir. Beynəlxalq təhlükəsizliyin təmini sahəsində mənbələrə həmçinin BMT-nin Nizamnaməsinin konkretləşdirilməsinə yönəldilmiş Baş Məclisin qəbul etdiyi beynəlxalq aktları da aid etmək olar. Məsələn, "Beynəlxalq münasibətlərdə güc tətbiq etməmə və zərərli silahların istifadəsinin qadağan olunması" (1972), "Təcavüzün müəyyən olunması" (1974) və s. [11, s. 305] BMT Nizamnaməsində beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmin olunmasının aşağıdakı vasitələri əhatə edilir: beynəlxalq mübahisələrin dinc yolla həll olunması (m. 6); güclə hədələmənin və gücün tətbiqinin qadağan olunması (2-ci m. 4-cü bənd); tərki-silah və silahlanmanın tənzimlənməsi (11, 26, 47-ci maddələr); beynəlxalq iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar problemlərin həllində ölkələrin geniş əməkdaşlığı (1-ci m. 3-cü bənd, IV və IX fəsilər); regional təhlükəsizlik təşkilatlarından istifadə (VIII fəsil); sülhün dəstəklənməsi əməliyyatı (40-cı m.); silahlı qüvvələrin istifadəsi ilə bağlı olmayan tədbirlər- iqtisadi, nəqliyyat və poçt xidmətlərinin, diplomatik münasibətləri tam və ya qismən dayandırılması (m. 41) və onlardan istifadə.

Beynəlxalq təhlükəsizliyin təmini sahəsində mənbələr sistemində vacib yerləri ikitərəfli və çoxtərəfli qarşılıqlı razılıq əlaqələri, sülhün təmin edilməsini nizama salan qaydaların hüquqi aspektləri dayanır. Bu müqavilələri dörd qrupa bölürlər:

1. Nüvə silahları və adi silahlarla kütləvi silahlanmanı nizama salan müqavilələr:

Nüvə silahının genişləndirilməsi haqqında müqavilə 1968-ci il; Nüvə silahı və kütləvi qırğın silahlarının digər növlərinin dənizdə və okeanda, okeanın dibində və təkində kütləvi məhvinin və yerləşdirilməsinin qadağan olunması haqqında müqavilə 1971-ci il; Latın Amerikasında nüvə silahının qadağan olunması haqqında müqavilə (Tlatelolko müqaviləsi) 1967-ci il; Cənub Şərqi Asiyada nüvə silahından azad zonasının yaradılması haqqında müqavilə (Banqkok müqaviləsi) 1995-ci il və s.

2. Silahlandırmanın hazırlanmasının məhdudlaşdırılması və kəmiyyət və keyfiyyət münasibətlərinə dair müqavilələr: Nüvə silahının atmosferdə, kosmik fəzada və suyun altında sınaqdan çıxarılmasını qadağan edən müqavilə 1963-cü il; Nüvə silahının tətbiqinin hərtərəfli qadağan edilməsi haqqında müqavilə 1996-cı il (hələ qüvvəyə minməyib); Təbii mühitə hərbi və ya istifadə olunmasının qadağan olunması haqqında konvensiya 1977-ci il; SSRİ və ABŞ arasında strateji hücum xarakterli silahlanmanın ixtisarı və məhdudlaşdırılması haqqında müqavilə 1991-ci il; Rusiya və ABŞ arasında potensial strateji hücum təhlükəsinin ixtisarı haqqında müqavilə 2002-ci il və s.

3. Müəyyən növ silahların istehsalını qadağan edən və onların məhvinə yönələn konvensiyalar: Bakterioloji (bioloji) və zərərli silahın tədqiqi, istehsalı və ehtiyatlarının çoxaldılmasının qadağan olunması və onların məhv edilməsi haqqında konvensiya 1971-ci il; Kimyəvi silahın tədqiqi, istehsalı, toplanması və tətbiqinin qadağan edilməsi haqqında Konvensiya 1993-cü il;

4. Təsadüfi müharibələrin başlanması qarşısını almağa yönəldilmiş müqavilələr: SSRİ və ABŞ arasında 1963 və 1971-ci illərdə birbaşa əlaqələr haqqında razılıq. Anoloji razılıq SSRİ və Fransa, Böyük Britaniya və Fransa arasında olmuşdur. SSRİ və ABŞ arasında nüvə müharibəsi təhlükəsinin aradan qaldırılması haqqında razılıq 1971-ci il; SSRİ və Böyük Britaniya arasında təsadüfi nüvə müharibəsinin qarşısını almaq haqqında razılıq 1977-ci il. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin dərəcəsi, bu sahədəki hüquq normalarının səmərəliliyinin artırılmasından, beynəlxalq hüquqi məsuliyyət institutunun inkişafından xeyli dərəcədə asılıdır. Ona görə də bu sahədə beynəlxalq-hüquqi tənzimləmənin, mövcud normalara əməl olunmasının təmin edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı dövlətlərin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. [12, s. 4; 13, s. 137]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Robertson R. *Globality, global culture, and images of world order // Social Change and Modernity* / H. Haferkamp and N. Smelser (eds.). Berkley: University of California Press, 1992, 196 p.
2. Hüseynova N. Avropa inteqrasiya və regional təhlükəsizlik, 2003, 263 s.
3. Цыганков П.А. Теория международных отношений. Москва, 2005, 590 с.
4. Misra K.P. *Non-military Dimensions of Security: Development and Pluralistic Aspects // Peace and War: Social and Cultural Aspects.* /Ed. by H. Wiberg. Warsaw: Bel Corp, 1995, 135 p.
5. Плимак Ю. Главные альтернативы современности // *Свободная мысль.* 1996. №8, 104 с.
6. Комлева Н. А. Коллективная безопасность на современном этапе / Н. А. Комлева // *Известия Уральского государственного университета.* 2002, № 23, с. 32-40
7. Abbasbəyli A., Səfərov E. *Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi,* 2007, 206 s.
8. Burlak V. *Humankind Needs a Programme for Survival // International Affairs: A Monthly Journal of Political Analysis,* 1992, 38 (1), p. 16-24
9. Хартия Европейской безопасности.1999, http://www.ng.ru/world/1999-11-23/6_hartia.html
10. Путилин Б.Г. Национальная и международная безопасность // www.xserver.ru/user/pls-mk/shtml
11. Петров С.П. Каспийская нефть как фактор мировой и региональной политики. Конец XX – начало XXI вв, Москва, 2005, 167 с.
12. Axundova Z.Ə. *Azərbaycan Respublikası beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində avtoferat,* Bakı, 2005, 27 s.
13. Axundova Z.Ə. "Beynəlxalq təhlükəsizliyə yeni yanaşmalar" *Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri. Elmi analitik və praktiki jurnal,* 2005, №4, s.136-138

~~~~~  
Çapa imzalanmışdır: 28.04.2015.

Formatı: 60x84 1/16. Həcmi: 49 ç.v.

Sifariş 6. Tiraj 100.

«Bəxtiyar-4» İKF-nin mətbəəsində  
hazır elektron variantdan çap olunmuşdur.

~~~~~  
Mətbəə kitabın məzmununa, yazı üslubuna, orfoqrafiya
və qrammatikasına görə heç bir cavabdehlik daşımır.

~~~~~  
Mətbəənin direktoru: B.İsmaylov  
~~~~~